

Бичкова Світлана Сергіївна – доктор юридичних наук,
доцент, заступник начальника кафедри цивільного права і
процесу Національної академії внутрішніх справ

ФОРМИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОННОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ, ЯКА НЕ ЗАЯВЛЯЄ САМОСТІЙНИХ ВИМОГ ЩОДО ПРЕДМЕТА СПОРУ

Досліджено один з елементів спеціального цивільного процесуального правового статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, – їх спеціального законного цивільного процесуального інтересу. Виокремлено та схарактеризовано форми цього інтересу.

Ключові слова: третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору; спеціальний цивільний процесуальний правовий статус; спеціальний законний цивільний процесуальний інтерес; форми спеціального законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

Исследован один из элементов специального гражданского процессуального правового статуса третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований относительно предмета спора, – их специального законного гражданского процессуального интереса. Выделены и охарактеризованы формы этого интереса.

Ключевые слова: третье лицо, не заявляющее самостоятельных требований относительно предмета спора; специальный гражданский процессуальный правовой статус; специальный законный гражданский процессуальный интерес; формы специального законного гражданского процессуального интереса третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования относительно предмета спора.

One of elements of the special civil judicial legal status of the third persons that does not declare independent requirements in relation to the matter of dispute – them the special legal civil judicial interest – is investigated. Forms of this interest are distinguished and described.

Keywords: third person that does not declare independent requirements in relation to the matter of dispute; special civil judicial legal status; special legal civil judicial interest; forms of the special legal civil judicial interest of the third person that does not declare independent requirements in relation to the matter of dispute.

Інколи особи не є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, що є предметом розгляду й вирішення в порядку цивільного судочинства, але вони пов'язані правовим зв'язком з однією зі сторін цивільної справи, на який може вплинути майбутнє рішення суду. Ці особи певним чином стосуються цивільної справи й заінтересовані в результатах її розгляду та вирішення, а тому вони можуть вступити в цивільну справу як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Отже, ці учасники цивільного процесу наділені як загальним законним цивільним процесуальним інтересом, так і спеціальним.

Незважаючи на те, що категорія інтересу неодноразово була предметом наукових розвідок учених-процесуалістів (Р. Е. Гукасян, Н. В. Кляус, Т. В. Сахнова, С. Я. Фурса та інші), дослідження в контексті вивчення форм спеціального законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не здійснювали.

Метою цієї статті є визначення юридичної природи та виокремлення форм спеціального законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

Відповідно до ч. 1 ст. 35, ч. 1 ст. 36 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, прагне домогтися ухвалення судового рішення на користь сторони, на боці якої вона виступає, адже рішення в справі може вплинути на її права чи обов'язки стосовно однієї зі сторін, зокрема, у сторони за рішенням суду може виникнути право заявити вимогу до третьої особи або сама третя особа за рішенням суду буде вправі заявити вимогу до сторони.

Таким чином, одним з елементів спеціального цивільного процесуального правового статусу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є її спеціальний законний цивільний процесуальний інтерес, який виявляється в прагненні цієї третьої особи домогтися ухвалення судового рішення на користь сторони, на боці якої вона виступає.

Формою законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є визначений законом правовий наслідок, якого прагне досягти третя особа в результаті ухвалення зазначеного рішення суду.

Цивільне процесуальне законодавство України (ч. 1 ст. 35 ЦПК України) установлює єдиний правовий наслідок ухвалення рішення суду в справі за участю третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, стосовно останньої – вплив рішення суду на права й обов'язки третьої особи стосовно однієї зі сторін. У частині 1 ст. 36 ЦПК України законодавець зазначає, що сторона, у якої за рішенням суду виникне право заявити вимогу до третьої особи або до якої в цьому разі може заявити вимогу сама третя особа, зобов'язана повідомити суд про цю третю особу.

Доходимо висновку, що законодавчими формами законного цивільного процесуального інтересу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є: 1) позбавлення сторони права заявити вимогу до третьої особи; 2) виникнення в третьої особи права заявити вимогу до сторони.

Розглянемо ці форми детальніше. Правовим наслідком ухвалення судового рішення для третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, найчастіше є

те, що воно може стати підставою для пред'явлення до них зворотної вимоги, зокрема регресного позову. У цьому разі формою законного цивільного процесуального інтересу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є позбавлення сторони, на боці якої вони виступають, права заявити до них відповідну вимогу.

Аналогічна позиція переважає і в юридичній літературі. Більшість процесуалістів кваліфікує як регресну таку вимогу, що може виникнути в сторони до третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, за наслідками ухвалення рішення суду. "...Юридична заінтересованість третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, у результатах розгляду справи може полягати, наприклад, у запобіганні можливості подання в майбутньому регресного позову", – зазначають дослідники [1, с. 74].

М. С. Шакарян вважає, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, беруть участь у цивільному процесі, з метою запобігання негативним для себе наслідкам судового рішення. На думку автора, ці негативні наслідки виявляються в потенційній можливості пред'явлення до особи регресного позову, тому третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має юридичну заінтересованість допомогти тій стороні, на боці якої вона виступає, в ухваленні рішення на її користь [2, с. 254].

Ми поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що запобігання можливості пред'явлення регресного позову є однією з основних цілей участі в цивільній справі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Формою законного цивільного процесуального інтересу цієї третьої особи буде позбавлення сторони, на боці якої вона виступає, права пред'явити до них відповідну регресну вимогу.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України "Про службу в органах місцевого самоврядування", сільські, селищні, міські, районні в місті, районні та обласні ради, сільський, селищний, міський голови, голови районної в місті, районної та обласної ради мають право зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевого самоврядування, яка завдала шкоди територіальній громаді. Тому така посадова особа може в справах про відшкодування шкоди, завданої територіальній громаді, брати участь як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Метою участі цієї третьої особи в цивільній справі є надання допомоги відповідачеві (зокрема, органу місцевого самоврядування) в ухваленні рішення на його користь, а формою її законного цивільного процесуального інтересу буде позбавлення відповідача права пред'явити в майбутньому зворотну вимогу (регресний позов).

Правові норми аналогічного змісту є і в Цивільному кодексі (ЦК) України. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 569 цього Кодексу, гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником. За таких обставин метою участі у справі боржника як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на боці відповідача (гаранта) буде сприяння ухваленню рішення суду на користь відповідача, а формою законного цивільного процесуального інтересу продавця – позбавлення відповідача права пред'явити до нього в майбутньому регресний позов.

Вступаючи в цивільну справу з метою запобігання пред'явленню до них регресного позову (тобто маючи законний цивільний процесуальний інтерес у формі позбавлення сторони, на боці якої вони виступають, права пред'явити до них регресну вимогу), треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, з позицій доцільності їх

участі в цивільній справі, мають бути впевненими, по-перше, у неможливості пред'явлення до них прямого позову [3, с. 49], по-друге, у наявності норми закону, що регламентує можливість зворотної вимоги [4, с. 136–137].

Проте досягти бажаного правового результату, тобто позбавити сторону, на боці якої вони виступають, права пред'явити до них регресний позов, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть лише в разі ухвалення рішення суду на користь цієї сторони. У разі ухвалення судового рішення на користь іншої сторони, набрання ним законної сили та пред'явлення регресного позову, інтереси третьої особи та сторони, на боці якої вона виступала, стануть протилежними [5, с. 14], а обставини, що були встановлені в рішенні суду, набувають преюдиціального значення, тобто, відповідно до ч. 3 ст. 61 ЦПК України, не підлягають доказуванню під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи чи особа, стосовно яких встановлено ці обставини.

Другою законодавчою формою законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є виникнення в неї права заявити вимогу до сторони.

Ця форма законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є найбільш дискусійною в науці цивільного процесуального права. Учені-процесуалісти сперечаються щодо юридичної природи вимоги, що виникає в третьої особи до сторони за наслідками ухвалення рішення суду. Наукова дискусія триває з приводу того, чи є ця вимога регресною, чи має іншу юридичну природу.

У відповідному контексті М. Б. Зейдер зазначає, що “...права третіх осіб без самостійних вимог можуть виявитися у регресній вимозі до однієї зі сторін” [6, с. 30].

І. М. Ільїнська спростовує це твердження, вважаючи, що можливість пред'явлення регресного позову третьою особою до однієї зі сторін у процесі не може бути підтверджена ні теоретичними положеннями, ні прикладами із судової практики [7, с. 52].

Для визначення юридичної природи вимоги, що як один із правових наслідків ухвалення рішення суду виникає стосовно сторони в третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, і є однією з форм її законного цивільного процесуального інтересу, слід з'ясувати юридичну природу регресного позову (сукупність закріплених у законодавстві та (або) розроблених юридичною наукою основних ознак, що відображають сутність регресного позову).

Юридична енциклопедія визначає регресний позов як зворотну вимогу щодо повернення грошової суми або іншого майна, виплаченої третій особі з вини боржника. Сутність регресних вимог полягає в тому, що вони становлять саме зворотну вимогу. Для регресної вимоги необхідна наявність не менше ніж трьох осіб – боржника, кредитора і хоча б однієї особи, пов'язаної з боржником чи кредитором попереднім зобов'язанням, що є похідним від регресної вимоги. Боржник за основним зобов'язанням перетворюється на кредитора за регресним зобов'язанням, а третя особа займає в ньому місце боржника [8, с. 256–257].

Прямої дефініції регресної вимоги в Цивільному кодексі України немає: лише окремі норми кодифікованого закону ототожнюють регресну та зворотну вимоги. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 544 ЦК України, “...боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників...”; у ч. 1 ст.

1191 ЦК України визначено, що "...особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи..."; згідно із ч. 1 ст. 569 ЦК України, "...гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника..." тощо.

Таким чином, *регресний позов* можна визначити як право зворотної вимоги до особи (боржника), первісне зобов'язання замість якої було виконано кредитором.

Отже, для того щоб у третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, виникло право зворотної вимоги до однієї зі сторін, ця третя особа за рішенням суду зобов'язана виконати певні дії замість цієї сторони, що є юридично неможливим. Відповідно до ст. 214, п. 4 ч. 1 ст. 215 ЦПК України, у своєму рішенні суд має дати висновок по суті позовних вимог, тобто вирішити питання, чи слід позов задовольнити, чи необхідно в позові відмовити. Ураховуючи, що третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, бере участь у цивільній справі на боці однієї зі сторін і самостійних позовних вимог не пред'являє, у своєму рішенні суд не може вирішити питання щодо її прав та обов'язків, зокрема, зобов'язати таку третю особу вчиняти певні дії замість однієї зі сторін. Таким чином, правової підстави для пред'явлення зворотної вимоги (регресного позову) до однієї зі сторін цивільної справи в третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не виникає й виникнути не може.

У зв'язку із цим, слід визнати некоректними наведені в юридичній літературі приклади, у яких третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, за наслідками ухвалення рішення суду називають суб'єктами регресних позовів до сторін цивільної справи.

Так, Ю. В. Білоусов в участі на боці позивача, який ставить вимоги про визнання нового заповіту недійсним, особи, яка за попереднім заповітом є відказоодержувачем, убачає потенційного суб'єкта регресного позову до сторони [9, с. 64]. Однак у цьому прикладі, у разі ухвалення судового рішення на користь позивача, що підтверджуватиме, відповідно, чинність першого заповіту, по-перше, необхідності в пред'явленні позову з боку третьої особи до позивача може й не бути, оскільки невідомо, чи відмовиться позивач від виконання своїх обов'язків за заповідальним відказом, а якщо й відмовиться, то, по-друге, такий позов не можна кваліфікувати як регресний, тому що третя особа через юридичну природу регресу жодних зобов'язань замість первісного позивача не виконувала, "грошову суму або інше майно не віддавала".

З аналогічних мотивів не слід кваліфікувати як регресний і позов, що може бути пред'явлено третьою особою – субпідрядником до сторони у справі – підрядника генерального. Відповідний приклад наводить Г. Л. Осокіна [10, с. 195–196].

Ми поділяємо погляд тих процесуалістів, які не вбачають у вимозі, що може виникнути внаслідок ухвалення рішення суду в третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, до однієї зі сторін цивільної справи юридичної природи регресного позову. Зважаючи на особливості їх цивільного процесуального правового статусу, у третіх осіб за наслідками ухвалення рішення суду як одна з форм їх законного цивільного процесуального інтересу може виникнути право заявити вимогу до однієї зі сторін цивільної справи, тільки іншої юридичної природи.

Так, у справі за позовом первісного кредитора про визнання договору про уступку права вимоги недійсним як третя особа на боці відповідача (кредитора, якому були відступлені відповідні права) виступив боржник, який виконав своє зобов'язання на

користь відповідача. Суд позов задовольнив, визнавши відповідний договір недійсним. На підставі ухваленого рішення суду відповідач виявився таким, який отримав виконане за первісним зобов'язанням без достатньої правової підстави (ч. 3 ст. 1212 ЦК України). Отже, у третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (боржника), виникло право пред'явити позов з приводу набуття відповідачем майна без достатньої правової підстави.

Водночас обмеження форм законного цивільного процесуального інтересу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, законодавчо регламентованими (зокрема, позбавленням сторони права заявити вимогу до третьої особи та виникненням у третьої особи права заявити вимогу до сторони), є штучно вузьким. Слід погодитися з І. М. Ільїнською, що, "...крім зазначеного основного випадку участі третьої особи з метою запобігання можливості пред'явлення згодом до неї регресного позову, третя особа може мати й інший юридичний інтерес. Вона може бути заінтересована в тому, щоб, вступаючи в процес по спору між сторонами, вчасно запобігти обмеженню свого права, запобігти погіршенню свого становища тощо" [7, с. 41]. Тотожну позицію обстоюють й інші науковці [11, с. 317–318; 12, с. 76].

У юридичній літературі відповідну форму законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, називають захистом наявних й оформлених прав [13, с. 51–52].

Щодо захисту наявних й оформлених прав третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, цікавий приклад наводять Л. М. Орлова [14, с. 180] та Д. М. Чечот [15, с. 70]. На думку авторів, у справах про стягнення аліментів на дітей у випадку, якщо відповідач уже сплачує аліменти на дитину, народжену в іншому шлюбі, суд повинен залучити до участі у справі як третю особу на боці відповідача отримувача аліментів, оскільки у разі задоволення позову, розмір стягуваних аліментів може бути змінено.

Окреслено ситуацію у відповідному контексті коментує і В. В. Комаров. Проте автор вважає, що під час розгляду справ про стягнення аліментів на дітей у разі, якщо відповідач виплачує аліменти за рішенням суду на інших дітей чи здійснює виплати за іншими виконавчими документами, крім отримувача аліментів, на боці відповідача до участі у справі як третя особа може бути залучено утримувача виконавчих документів [16, с. 144]. У разі фіктивності позову про стягнення аліментів, може безпідставно уповільнитися чи взагалі виявиться неможливим виконання рішень за вимогами інших стягувачів, оскільки аліменти стягують передусім [17, с. 14].

Ми не погоджуємося з Г. М. Каратиш з приводу того, що уповільнення у виконанні відповідачем обов'язку перед іншими стягувачами не можна розглядати як підставу для вступу у справу третьої особи [18, с. 118]. На наше переконання, стягнення аліментів на підставі кількох виконавчих листів може призвести не тільки до уповільнення, а й до неможливості задоволення всіх інших вимог (у цьому контексті ми є солідарними з М. С. Шакар'ян [19, с. 16]). Інші стягувачі мають право вступити в цивільну справу на бік відповідача як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, з метою запобігання погіршенню свого становища. У цьому разі формою законного цивільного процесуального інтересу третіх осіб буде запобігання порушенню, невизнанню та оспоренню їх прав, свобод й інтересів.

На підставі здійсненого дослідження доходимо таких висновків:

1. Формою законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є визначений законом правовий наслідок, якого прагне досягти третя особа в результаті ухвалення рішення суду на користь тієї сторони, на боці якої вона виступає.

2. Формами спеціального законного цивільного процесуального інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є: а) позбавлення сторони права заявити вимогу до третьої особи; б) виникнення у третьої особи права заявити вимогу до сторони; в) запобігання порушенню, невизнанню та оспоренню прав, свобод й інтересів третьої особи.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням цивільного процесуального правового статусу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (зокрема, дослідження змісту її спеціальних цивільних процесуальних прав й обов'язків), що наявні в теорії та на практиці, виходять за межі цієї статті й становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гражданский процесс : [учеб. для студ. юрид. вузов и фак.] / отв. ред. К. И. Комиссаров, Ю. К. Осипов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : БЕК, 1996. – 505 с.
2. Общая теория прав человека / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Норма, 1996. – 509 с.
3. Новицкий И. Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями: Опыт обобщения арбитражной и судебной практики / Новицкий И. Б. – М. : Госюриздат, 1952. – 183 с.
4. Мазурин С. Ф. Гражданский процесс. Общая часть / Мазурин С. Ф. – СПб. : Питер, 2005. – 272 с.
5. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.712 “Гражданское право и гражданский процесс” / Р. Е. Гукасян. – М., 1971. – 35 с.
6. Гражданский процесс России : [учеб.] / под ред. М. А. Вкут. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2005. – 479 с.
7. Ильинская И. М. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе / Ильинская И. М. – М. : Госюриздат, 1962. – 84 с.
8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. П. Горбатенко та ін.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана”, 2003 – . – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.
9. Цивільний процес : [навч. посіб.] / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – 293 с.
10. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : [учеб. пособие] / Осокина Г. Л. – М. : Юристъ, 2004. – 669 с.
11. Курс цивільного процесу : [підруч.] / [Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.]; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
12. Цивільний процес України : [підруч.] / [С. В. Ківалов, Р. М. Мінченко, С. О. Погрібний та ін.]. – Х. : Одиссей, 2012. – 496 с.
13. Туманова Л. В. Участие третьих лиц как процессуальная форма обеспечения защиты интересов государства и общества в гражданском судопроизводстве / Л. В. Туманова // Материально-правовые и процессуальные средства охраны и защиты интересов государства и общества. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1988. – С. 50–60.

14. Орлова Л. М. Права сторон в гражданском процессе / Орлова Л. М. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1973. – 192 с.
15. Советский гражданский процесс : [учеб.] / отв. ред. Н. А. Чечина, Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – 424 с.
16. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.
17. Салумаа Э. Э. Судебные споры об алиментах несовершеннолетним детям : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Э. Э. Салумаа. – Тарту, 1962. – 21 с.
18. Каратыш Г. М. Некоторые процессуальные вопросы рассмотрения дел о взыскании алиментов / Г. М. Каратыш // Ученые записки ВЮЗИ. – М., 1957. – Вып. 3. – С. 104–137.
19. Шакарян М. С. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе : [лекция] / Шакарян М. С. – М. : ВЮЗИ, 1990. – 35 с.